

ГОДИШНИК НА СОФИЙСКИЯ УНИВЕРСИТЕТ „СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“
ФАКУЛТЕТ ПО ПЕДАГОГИКА
Книга Социални дейности
Том 106

ANNUAIRE DE L'UNIVERSITE DE SOFIA "ST. KLIMENT OHRIDSKI"
FACULTE DE PEDAGOGIE
Livre Activites Sociales
Tome 106

ТЕОРИИ ЗА РАЗВИТИЕТО КАТО КОНЦЕПТУАЛНА ОСНОВА НА СОЦИАЛНАТА РАБОТА С МЛАДЕЖИ С НАРУШЕНИЯ В ЛИЧНОСТНОТО ПОВЕДЕНИЕ

ЗОЯ АБАДЖИЕВА-ЧАЛЪКОВА

Zoya Abadzhieva-Chalakova. THEORIES OF THE DEVELOPMENT AS A CONCEPTUAL BASIS OF THE SOCIAL WORK WITH YOUNG PEOPLE WITH DISORDER DEVELOPMENT

The main purpose of the paper is to present the therapeutic approaches of social work with young people with disorders in personal development. There are various theories dealing with age seasons, including youth age. Its features and prerequisites for the development of abnormalities in personality. The core technologies of social work, necessary when working with young people with disorders in personal development.

УВОД

Хуманизацията на обществените отношения иманентно съдържа в процеса на реализацията си целенасоченото внимание към най-уязвимите членове на обществото. Хората с проблеми в личностното развитие са една малка част от социално незащитените граждани. Специално място сред тях заемат младежите на възраст между 18 и 25 години, които живеят или са живели в специализирани институции. Те растат далеч от своите връстници и от традиционните семейни радости, често имат психични дефицити, част от тях са гневни на света и обкръжаващите ги социални общности. Оказва се, че зад едно или друго нарушение на когнитивните процеси, проявяващо се в различна степен на умствено изоставане, се крият нарушения в личностното развитие.

Понятието „отклонение в личностното развитие“ обхваща широк кръг субективни прояви: антисоциална мотивация, поява на емоционални разстройства (тревожност, агресивност), нарушения във волевата регулация на поведението (абулия, каприз, упорство, инат, негативизъм), ниска социална компетентност, ситуативна и личностна тревожност, акцентуации на характера и др. Младежите с нарушения в личностното развитие, отклоняващи се от съответните норми, са една многочислена категория лица, настанени в специализирани институции или вече живеещи извън тях. Защото социалната депривация води до личностни разстройства, социална неприспособимост, още по-голяма изолация, включително и възпрепятстване на възможностите за комуникация, което от своя страна формира една неадекватна представа за външния свят.

Обществото невинаги правилно разбира младежите с проблеми в личностното развитие. Малък процент от тях усещат подкрепата на другите. Родителите отдавна са се дистанцирали от тях, те не са част от техния живот, обричайки ги от раждането им на пълна обществена изолация. По този начин възможностите за образование, трудова заетост, гарантирани доходи, жилище и други условия за битово и професионално оцеляване са сериозно ограничени. Активното участие в социалния, културния и икономическия живот на страната за младежите с проблеми в личностното развитие са намалени и недотам адекватни за техните умения и личностни особености.

Като се има предвид, че отношението на обществото към децата с проблеми в развитието си е висша социална ценност, без съмнение предметът на дейност на клиничния социален работник е особено актуален. Създаването на оптимални условия за успешна профилактика, диагностика и корекция на нарушенията в личностното развитие на младежите, тяхната социално-трудова адаптация и интеграция в обществото е една от най-важните задачи на държавата и обществото.

В момента в нашата страна се наблюдава следната неблагоприятна ситуация – общата численост на деца и младежи намалява, а популацията на такива с проблеми в личностното развитие нараства: емоционални и поведенчески аномалии, личностни разстройства и др. Ето защо решаването на проблемите на тези деца трябва да се отнесе към числото на острите и неотложни задачи на социалната работа, да се привлекат експерти и специалисти, които да се ангажират с ранната диагностика и профилактика на отклоненията в личностното развитие.

Практиката и резултатите от изследванията свидетелстват, че голяма част от хората, които имат отклонения в развитието си, при подходящи условия може да станат пълноценни личности, да се развиват духовно, да съумяват да обезпечат себе си в материално отношение и да бъдат по своему полезни за обществото, в което живеят. В момента в България все още социалната работа с деца и младежи с нарушения в развитието не е достатъчно целенасочена и

не преодолява стигмата. *В известна степен това е определящо и за значимостта на представеното по-долу теоретично изследване.*

Обръщайки поглед към тази проблематика, искам да избегна баналните представи и да изложа моята гледна точка, която се основава на практико-изследователския ми опит с деца и младежи, настанени в институции. *Важно е да се познава възрастовият потенциал на младежите, за да се използва като позитивна, вътрешна предпоставка за развитие, от една страна, и от друга – да се има предвид в процеса на превантивната и коригиращата работа със съответния контингент младежи.*

МЛАДЕЖКАТА ВЪЗРАСТ В КОНТЕКСТА НА ВЪЗРАСТОВОТО РАЗВИТИЕ И СОЦИАЛИЗАЦИЯ НА ЛИЧНОСТТА

Психичното развитие в периодите на детството се характеризира с ускорено, но променливо темпо, с индивидуално очертани промени, чиято последователност следва принципа на спираловидното движение. Характерът на тези периоди е в качествените изменения, предпоставящи осъществяването на относителна устойчивост на психиката.

Наличната маргинализация на периодите провокира дефинирането им като **кризисни** поради забележимата експанзивност на промените за относително кратко време [8].

„Детство, юношество, младост, зрелост, старост – това са своеобразни епохи в човешкия живот, всяка от които неумолимо заменя предишната, но същевременно я включва в себе си. Последователността на възрастовите етапи се характеризира с необратимост, с определена продължителност и неизбежна смяна на периодите. Всеки период следва своя закономерност, която е фиксирана в генетичната програма на човека“ [12].

ТЕОРЕТИЧНИ ПОДХОДИ КЪМ ВЪЗРАСТОВОТО РАЗВИТИЕ

• **Диференциалният подход** към възрастта я очертава като многомерна категория, включваща различно съдържание. Този подход дава възможност да се диференцират основните измерения на понятието „възраст“ [11]:

✓ **Хронологичната възраст** очертава границите на възрастовите периоди. Тя е онтологичен акт, който носи белезите на астрономическото време и чийто емоционални характеристики са субективна интернализация на обективни събития. Следователно каузалността на хронологичната възраст и причините за възрастовите промени в процеса на развитие са преди всичко следствие на отпечатъците на индивидуалната биография, а проекцията на времето върху възрастта има относително въздействие върху жизнените събития и динамиката на личностното поведение.

✓ *Биологичната възраст* се характеризира със своеобразна съвкупност от функционалните възможности на биологични системи от жизнено важни органи. В този смисъл биологичната възраст е индекс на биологичното здраве и отразява възможната продължителност на живота. Поради това жизнените показатели на даден индивид биха могли да превъзхождат тези на друг, който има същата хронологична възраст.

Биологичните промени очертават движението на биологичната възраст – от детството до смъртта, следват логиката на възход и упадък, които са аргументирани с остаряването на тъканите и понижаване на активността на висшите нервни процеси. Феноменът време е видимата биологична граница на битието.

✓ *Психологическата възраст* е белег за адаптивните възможности на индивида в сравнение с друг със същата хронологична възраст. Психичните индекси: когнитивни, поведенчески, мотивационни са условия за адекватна адаптация на човека и са знак за неговото психично здраве. Психологичната възраст е свободна от хронологичната. Нейната територия съдържа комплекс от позитивни или негативни психологически характеристики, които определят един индивид като по-млад или по-стар психически.

✓ *Функционалната възраст* е индекс на уменията на човека да функционира ефективно в дадена среда. Поради това тя е зависима от физическите и психологическите характеристики, релациите между които демонстрират своя пик около 45-годишна възраст.

✓ *Социалната възраст* е сложна конструкция и променлива величина, която невинаги кореспондира с хронологичната възраст. Тя отразява преди всичко нагласите и уменията за осъществяване на социални роли, чийто процес на усвояване се характеризира с индивидуално проявяваща се динамика на разбирането, отношението и очакванията на личността от тяхното изпълнение.

Психологията и педагогиката се ориентират теоретично и емпирично към установяване на общи принципи, отнасящи се до същността на развитието, както и до неговите различия и възрастови сходства.

• **„Номотетичният подход“** универсализира хората във възрастов аспект, като се дистанцира от индивидуалните различия и се основава на средностатистически данни за възрастови промени. Допуска се, че хората имат сходни възможности за посрещане на инвариантните състояния на обществото и за съответната интегративност [9].

• **„Идеографичният подход“** акцентира върху различия в индивидуалната история, върху уникалността и спецификата на всяка индивидуална биография. Ориентиран е към идентифициране на личното преживяване на жизнените алтернативи [9].

Коментарът на очертаните по-горе подходи към възрастта може да бъде построен от различна гледна точка:

- Теоретичното изследване на многокомпонентната същност на понятието „възраст“ изисква анализ на промените във *възрастовия профил*, който отразява динамиката на психичното развитие.

- Именно *психология на „жизнения път“*, паралелно с обогатяване на методологията, провокира дискусия за прецизиране на понятията. Хронологичната възраст се определя като „многодименсионална“ и не е просто релативна променлива. Нейната стойност в развитието на индивида придобива характера на хипотетична граница, като същевременно във фокуса на изследванията се оказва по-скоро въздействието на емоционалните и личностни особености върху хронологичните и биологични спадове [18].

- В тази посока *психологията на развитието* поставя акцент върху оптималната реализация на психичния потенциал от раждането до смъртта. В доказателствената част се подчертава значително по-високият наличен потенциал на всяка възрастова степен в сравнение с реализираният. *Същевременно констатирам, че в дефинирането на зрелостта има теоретичен дефицит поради недостиг на емпирични данни и интегрирано познание.*

- Създаването на концептуална рамка на теоретичното интегриране е стратегическа цел за адекватно идентифициране на онтогенетическото развитие на личността. Това би могло да тласне теоретичното създаване на обща поведенческа рамка. Подобен подход има холистично и личностно значение, защото холистичният подход възприема личността като цялостна и интегративна същност, която има базисно значение за развитие на индивида и обществото. [9]

- Когнитивната психология на Жан Пиаже обвързва възрастовата периодизация с появата на нови качества на мисленето: „конкретни умствени операции“, „формални умствени операции“ и т.н. В този контекст развитието се адресира до качествени промени в когнитивната организация на психиката. Всеки стадий идентифицира свои необратими, последователни, универсални, целенасочени промени, които предпоставят появата и функционирането на формалните логически операции [22]

ДЕТЕРМИНАНТИ НА РАЗВИТИЙНАТА ПРОМЯНА

Според П. Белтс индивидуалното развитие е резултат от въздействието на три основни фактора:

- ✓ възрастово степенни – нормативни;
- ✓ ненормативни;
- ✓ историческо степенни – нормативни [18].

„Жизненият път“ зависи от координацията между тези релативни фактори, като всеки един от тях има самостоятелно въздействие.

Възрастта като „нормативен фактор“

Възрастовите нормативни фактори са обвързани с физическото и социално интерпретиране на битието. Усвояването на парадигми, социалните роли, образованието, професионалната реализация и други имат приоритетен характер и са зависими от хронологичната възраст. Авторитетът на нормативността отразява състоянието на дадена културна реалност, т.е. колкото по-елементарна е една система, толкова по-стриктни са нормите.

Възрастовите норми дефинират подходящото или неподходящото поведение в определена възраст. Те са намерили проекция в исторически оформили се афористични реплики: „когато му дойде времето“, „мина му времето“ и пр. Верифицирането на подобни етически конструкти очертава условните граници на възрастовите приоритети. Създава се хипотетична матрица на личните възрастови особености – биологически, хронологически, психологически. Независимо от цивилизационните специфики се оформят сравнително устойчиви граници на възможното поведение – нормативи, под формата на своеобразен „социален часовник“. „Социалният часовник“ е плод на устойчиви, „надисторични“, възрастови специфики, които имат нормативен характер. Те създават културен прототип, който започва да функционира на съзнателно ниво още в детска възраст и биха могли да формират изкривена представа за възрастовото „адекватно“ поведение. В контекста на една устойчива културна подредба личността е в състояние да фалшифицира индивидуалните си особености, „прекроявайки“ ги в посока на „подходящи“ за възрастта, социума и времето псевдореалии [18].

Възрастовата степенна скала се основава на времевите периоди и аргументира развитийните промени само въз основа на възрастовите изменения. Например: ✓ Приема се, че развитието на висшата нервна дейност, проговарянето и моторното развитие са нормативни, случващи се приблизително на една и съща възраст, без оглед на наличната културна реалност. ✓ Търсенето на близост, необходимостта от общуване със себеподобни заради самото общуване е акт на общочовешка потребност. ✓ Механизмът за осъществяване на този акт се оказва емоционалността като иманентен антропологичен феномен.

Ненормативни жизнени събития

Те имат специфичен характер, който се проявява индивидуално в различни възрастови групи или при отделни субекти. Тяхна особеност е своеобразният характер на проявите и невъзможността да бъдат прогнозирани. Могат да генерализират поведението и жизнените избори на личността, да предизвикат обрати в биографията. Провокирани са от непредвидени социални контакти, от емоционално натоварени събития и др.

Идентифицирането на подобни прояви, особено сред социално маргинализираните групи, е основание да се осъществи по-ефективна социална работа с тези младежи, да се разпознаят и обобщят белезите на кризисно поведение, които провокират възможно автоагресивно, агресивно или престъпно поведение, да се тушират наличните личностни разстройства.

Възможна е трансформация от ненормативни към нормативни жизнени събития в контекста на една личностна или социална промяна: легитимиране на нетрадиционни сексуални контакти, религиозни или етически зависимости и др.

Обратният процес е аналогично възможен – нормативното поведение да придобие ненормативен характер. *Социалната конюнктура, както и индивидуалните ценностни нагласи създават условия за релативност в дефинирането на жизнените събития. Личността се адаптира към ситуативно създадите се жизнени условия, приемайки ги за нормативи. Субективният фактор се оказва в позицията на активен участник в една неустойчива социална система и тази гъвкавост му придава лице на жизнено устойчив субект [18].*

Историческо степенни – нормативни фактори

Много нормативни влияния са свързани пряко със специфични исторически събития, а не с възрастта. Те се проявяват в определен исторически момент и влияят драматично върху отделните личности, които ги преживяват. Историческите степенни фактори включват трайни ефекти на обществени събития – войни, икономически кризи, девалвация на ценности, болести. Следователно разликите във възрастовите групи са свързани не само с възрастта, но и с „кохортни различия“ в поведението, наблюдавани у индивиди, родени в различни исторически времена (без да се преувеличава тяхната значимостта).

*Въпреки че се присъединявам към идеята за значимостта на възрастта като определящ фактор за формирането на личността, паралелно с това отчитам ролята на ненормативните жизнени събития в **младежка възраст**, когато се изграждат базисни социални нагласи, основни ценностни характеристики, дефинират се водещи житейски тенденции.*

Следователно човекът има *история*, направлявана от самия него. Всеки човек има свой личностен проект, намерения за своя психична „кариера“. От силата на тази мотивация зависи не само протичането на живота, но и реализирането на биологичните и психични потенциали.

По посока на тези съждения откривам значими за концептуалния план на настоящото теоретично изследване идеи в теорията на Ш. Бюлер: **модели в биологичното, психосоциалното и личностното развитие** [21].

• **Моделът „експанзия-рестрикция“** е най-близко до биологичната структура на живота, защото дава отговор на въпроса дали се открива „биологична крива“ между *фазите* в биологичното и психосоциалното развитие. Той обхваща броя на събитията, постиженията и преживяванията в жизнената биография:

✓ *обективни събития* – брак, учене, развлечения, приятелство и много други измерения;

✓ *съотносителни събития* – делата, обективните личностни постижения;

✓ *вътрешни събития* – рефлексии, свързани с преживяванията и отношението на човека към собствения му живот, начина на осмислянето му и на самоопределяне.

В резултат на описанието на всички събития и тяхното разпределение се установява, че натрупването на опита се разпределя в последователни фази – от фаза на бързото нарастване се преминава през фаза на по-бавното нарастване, докато се достигне до плато и упадък:

✓ през първата част от своя живот хората преживяват разширяване (експанзия) на своите дейности, престиж, преживявания;

✓ после идват етапите на кулминация и поддържане на високото ниво;

✓ след което настъпва рестрикция, когато дейностите намаляват, губят се позиции, хората се отказват от техните амбиции, целите стават по-ограничени, наблюдава се биологичната менопауза, психична неуравновесеност и депресивност [21].

В посочените сфери на психосоциално развитие е налице еднопосочна линия – възходяща нагоре и низходяща. Но в жизнената биография съществуват важни различия главно по посока на факторите, които отлагат упадъка.

• **Моделът за целеобразуване и самоосъществяване** акцентира върху ролята на субекта за определяне и осъществяване на личностните цели. Типологичният подход към творческите постижения дава възможност да се диференцират четири типа в зависимост от професионалните и индивидуалните им особености: ✓ хора с ранен връх; ✓ хора, постигащи възход в средата на живота (например Рокфелер, Нобел); ✓ хора с по-късен успех (например Хегел, Кант, Бисмарк); ✓ хора, при които постиженията са равномерно разпределени през целия жизнен път.

Съществуването на тези разлики доказва многопосочното и многофакторно детерминираното психосоциално развитие, което добавя друга гледна точка в сравнение с линейността на събитията, представени в описания по-горе модел „експанзия-рестрикция“.

Следователно в психосоциалното развитие могат да се диференцират различни начини за „протичане на живота“:

✓ В протичането на живота по кривата „нагоре-надолу“ са важни факторите за ранна, средна и късна *кулминация*: ранна кулминацията е свързана

преди всичко с „виталността“, докато средната и късната кулминации се характеризират с „менталност“ в процеса на учене и натрупване на опит, със системно мислене и непрекъсната интелектуална компенсация на западащите биологични функции [21].

✓ Праволинейната насоченост на стремежа за осъществяване на *цели* води до равномерно разпределяне на постиженията през целия жизнен път. Този начин за „протичане на живота“ е типичен за творческите личности, при които *целеобразуването* е индивидуален фактор и собственото съществуване се осъзнава като мисия.

Регулативната функция на целеобразуването е свързана със социокултурните фактори и саморефлексии в хода на развитието, в резултат на което се осъществява самореализация, трансформират се потребности и цели, нараства отговорността към реализирането на собствените жизнени ценности. *Именно юношеството е периодът, когато се поставя началото на тези личностни изяви, защото това е времето, през което се разширява жизненото пространство и осъзнаването на бъдещето е стимул за разгръщане и за самореализация. И обратно – неяснота на бъдещето е източник на страх и поведенчески аномалии* [14].

При юношата се проявява дихотомията „потребности–цели“, която закономерно предполага „базисните жизнени тенденции“ и тяхната динамика в зависимост от последователността на моделите на „преживяването на биографията“, на самоопределянето на жизнените цели и тяхната спецификация в отделните възрасти:

✓ До 15 години – осъществява се преходът към самоидентификацията.

✓ *От 15 до 25 години – под влияние на намерението за самоопределяне се „експериментира“ със самоидентификацията. Младите хора постепенно разбират, че техният живот им принадлежи, че той има начало и край, че те могат да определят своите цели.*

✓ 25–45/50 години – протича фазата на спецификация на жизнените цели и окончателна самоидентификация (дефинитивно самоопределяне). Това е времето, когато постепенно експанзията се заменят с размисли, самостоятелност, сигурност, откриване на целите, съзряване за дела и стремеж към продуктивност.

✓ 45/50–60/64 години – фаза на самооценяване и равностетка. Оценява се извършеното и се конструира жизнена рамка, по отношение на която личността се ориентира в бъдещето.

✓ След 65 години – преживяване на самоосъществяването. Време за отговор на вечните житейски въпроси, ретроспекции към преживяното, но и очертаване на възможности за постигане на предишни цели и наваксване на пропуснатото [21].

Съществува темпорална връзка между модела за самоидентификация и модела за психосоциално развитие.

• **Моделът на запазване и изменение** е ориентиран към механизмите, чрез които личността постига целите си в развитието чрез съхраняването и разрешаването на противоречието „запазване“–„изменение“:

✓ *Запазването* визира възможност да се редуцира напрежението чрез удовлетворяване на потребности и поддържане на вътрешен ред.

✓ *Изменението* е продукт на нагласите за адаптация и продуктивност.

През юношеството доминират разнообразни тенденции: от креативна експанзия към осъзнаване на жизнени задачи. Самооценката определя усилията за установяване на вътрешен ред и свободата на избора, която е свързана със спецификите на социокултурните, биологични и индивидуални особености [21].

Младезжите, чиято социална жизненост е нарушена, често са поставени в условията да приемат доминиращото поведение на околните или да се интегрират заради самото си оцеляване.

Посочените три модела се основават на интерактивния подход към личностното развитие от гледна точка на взаимодействието между биологично, социално и психично чрез очертаване на базата от множество феномени, които изграждат човешкия живот и диференциране на най-съществените и определящи фактори и взаимовръзките между тях. В тази многодименсионалност *търсенето на смисъл* е основен екзистенциален мотив, който може да се интерпретира само чрез обхващане на цялостното психично развитие на личността [16]. В постулата за влиянието на целостта, за правото на избор, за мотивационните фактори и смисъл в живота прозират идеи от гешалтпсихологията, същевременно те са обект на философския екзистенциализъм и персонализъм [21].

Разкрива се значението на саморегулативната роля на мотивацията за личностно израстване, на съзнателното самоопределение, на самодетерминацията и проектирането на жизнените цели. Поставя се хипотетичният въпрос дали биологичното развитие (прогрес/регрес) и индивидуалните цели в различни моменти на живота, както и мотивацията за личностна реализация, ценностите и смисъла в живота, еволюират по аналогичен начин.

ВЪЗРАСТОВИ ПЕРИОДИЗАЦИИ, ВКЛЮЧВАЩИ МЛАДЕЖКАТА ВЪЗРАСТ

Възрастовите периодизации са изградени върху основата на емпирични изследвания и наблюдения върху граничните моменти и последователността на етапите в психичното развитие. Теоретичното и емпиричното изследване на възрастовото развитие има за цел не само да се опишат закономерностите на този процес, но и да се открият причините за тяхната проява и как познаването на периодичността на развитието може да бъде използвано в практиката.

Възрастова периодизация според теорията на Х. Съливан

Определящ в теорията на Съливан е понятийният конструкт „видове интерперсонални взаимоотношения“, чрез които се удовлетворяват базисните потребности на личността. ***През всеки възрастов период на развитието тези сензитивни взаимоотношения се променят и създават предпоставки за типични прояви в норма или абнорма*** [17]. Поведенческите аномалии намират израз в състоянията на страх и тревожност.

Страхът е свързан с възможността за депривация на социалните потребности. Тревожността е неопределено състояние, в нея няма нещо конкретно или специфично определящо, което да я идентифицира и да я представи пред личността, като предмет за разпознаване и преодоляване. Това дава основание да се направи заключение, че различното ниво на тревожност съпътства човека навсякъде, където той влиза в контакт с другите хора. И доколкото човек живее сред другите хора, то тревожността го съпровожда навсякъде и постоянно. Следователно личността е относително устойчив модел на повтарящи се междуличностни ситуации, в основата на които е залегнал мотив, свързан със стремеж да се получи одобрение от значимия човек и страх от неговото неодобрение. Основен източник на тревожността е неодобрението от страна на значимите хора [3]

Изследванията на Съливан за тревожността, съпътстваща възрастовото развитие, са важен акцент за настоящата разработка, защото голяма част от личностовите аномалии на младежите се предпоставят от неблагоприятен емоционален фон на поведенческите им прояви.

Персонифицирането на тревожността с лошия Аз, паралелно с „добрия Аз“ и „значимите Други“, оформя Аз-системата, в която тревожността е доминанта. Причините са в стремежа на личността да се реализира като добрия Аз, т.е. да избегне възможната тревожност. Функционалната активност на Аз-системата е ориентирана предимно към преодоляване или туширане на тревожността, а оттам към защита от негативни възможности, свързани с удовлетворяване на потребностите. Развитието на Аз-системата се осъществява въз основа на взаимната връзка между възрастовите периоди на принципа – персонификация с добрия Аз и преживяване, което е свързано с одобрението, макар и качествено видоизменени [23]. Поради това е важно да се проследи цялостната възрастова периодизация, *включваща значимата за настоящото изследване младежка възраст.*

- *Пренаталният период* се характеризира с натрупване на междуличностни взаимоотношения, свързани с предстоящото раждане, които биха могли да повлияят върху основните потребности на детето след раждането и да създадат предпоставки за аномални прояви.

- *Периодът на „първичното семейство“* е свързан с преодоляване на т.нар. първичен страх, който детето изпитва по време и след раждането, чрез

създаване на вторично чувство на безопасност при взаимоотношенията с майката. *В случай че тя не се грижи за детето, преодоляването на първичния страх може да бъде непълноценно и в бъдеще да е предпоставка за поява на психози, антисоциално поведение, неврози, психосоматични нарушения.*

- *Периодът на нуклеарното семейство* се характеризира с поставяне на основите на типичните социални взаимоотношения: по вертикала – на съподчинение и субординация; по хоризонтала – във всяко от субординационните равнища; междуполови – баща–майка, брат–сестра. В тази възраст посочените взаимоотношения се моделират от детето на несъзнавано ниво. *Ако по време на усвояването в този период детето изпитва неудовлетвореност и се създадат условия за фиксации, в бъдеще това би било предпоставка за проява на аномалии в развитието на личността.*

- *Училищният период* е свързан със създаване на значими връзки извън семейството, които понижават авторитета на родителите и при неразбиране води до прояви на негативизъм. *Поради половото съзряване в тази възраст и особено при наличие на асоциални референтни групи е възможно да се появят зависимости и социално обусловени рискови форми на поведение.*

- *Периодът на юношеството* е обвързан с множество емоционални преживявания, разочарования и песимизъм, чиято честотност може да провокира в бъдеще *шизофренни форми на поведение и ендогенни депресии.*

Ако взаимоотношенията по хоризонтала и вертикала са недобре или недостатъчно моделирани по време на детството, се формира предпоставка за наличие на неадекватно социално поведение и дискомфорт.

- Периодът на възрастност обхваща младостта и зрелостта, като съзнанието на личността се насочва към съпоставяне на взаимоотношенията със социални и морални еталони.

- *Старческата възраст* се характеризира с постепенна отмиране на т.нар. социален атом, което води до чувство на самота и ненужност и би могло да провокира аномалии в поведението с различна степен на изразеност [17].

Възрастни периоди според теория за Его-идентичността на Ерик Ериксън

В процеса на его-идентификация се натрупват предпоставки за формиране на индивидуална идентичност, която се изразява в чувство за цялостност и устойчивост на собственото Аз. Его-идентичността е отговорна за устойчивостта на личностното поведение. *Когато Его-идентичността се загубва и на личността се налага да се бори за нейното съхранение, може да са налице прояви на абнормно поведение.*

Според Ериксън всеки един от психологическите стадии в развитието на личността се характеризира с параметри, които очертават линията на

развитие в норма и абнорма. Преминаването от един стадий в друг се осъществява посредством преодоляване на типично за всеки период психосоциално противоречие, наречено от Ериксън „криза в идентичността“ на личността [4]

Всяка възраст се характеризира с доминирането на специфична „криза“, произтичаща от съответно вътрешно противоречие, на което съответстват двуполюсни състояния – „задачи на развитието“. Ериксън допуска, че дори дадена „задача“ да бъде решена позитивно, то тя в друг възрастов стадий може да възникне отново и да се преразгледа в друга светлина. Това е свързано с изменението на социалното обкръжение, което изисква ново преосмисляне. От друга страна е възможно нерешените задачи да се решават като допълнение към задачите в следващия стадий. По-късните решения могат да заличат по-ранните неудачи. Позитивните решения в по-ранните възрасти предпоставят позитивни решения в следващите възрастови периоди [по: 10].

Именно поради посочените по-горе съображения за *взаимната обусловеност на възрастовите периоди е важно да се проследи цялостната периодизация*, свързана с концепцията на Ериксън [по: 17]:

- Ранното младенчество е периодът до 1 година, в който майката формира у детето „базисно доверие към света“. Ако тя обаче не отделя достатъчно внимание на детето или е невротична и тревожна, ***емоционалната депривация може да доведе по-късно до аномалии в емоционалното и социалното поведение под формата на затруднено общуване и склонност към депресивност.***

- Късното младенчество е периодът от 1 до 3-годишна възраст и е свързан с изграждане на автономност у детето. Социалното неодобрение от страна на заобикалящата го референтна група предизвиква психосоциално противоречие между срама и автономността. ***Нарушеният баланс между тях е предпоставка за по-късно проявяващи се аномалии в поведението на личността с различна степен на изразеност.***

- Ранното детство обхваща възрастта между 3 и 6 години, в която се появява противоречие между чувството за вина и инициативността, тъй като детето подражава на образци на ролево и полоролево поведение. ***Ако основните референтни фигури в семейството потискат проявите на инициативност и предприемчивост и у детето се натрупва чувството за вина, това създава предпоставки за абнормно поведение в следващите възрастови периоди, неувереност в собствените възможности и пасивност в общуването.***

- Средното детство е периодът между 6 и 12 години, в който основното психосоциално противоречие се поражда между активността при извършване на дейности и чувството за непълноценост, появяващо се при неуспех в училище. Това може да провокира отсъствие на интерес към ученето и отчаяние. ***В случай на неадекватна намеса от страна на родителите абнормните***

за възрастта състояния е възможно да се затвърдят като особеност на личността.

- Периодът на юношеството (до 20 години), при успешно разрешаване на основното психосоциално противоречие между процеса на самоидентификация и ролево обкръжане, е свързан с окончателно изграждане на Его-идентичността. **Ако по време на предишните стадии на развитие детето е срещнало трудности при формиране на увереност в себе си, автономност и доверие, това е предпоставка за наличие на аномалии в Его-идентичността на личността и нейното поведение в социума.**

- Ранната зрялост се характеризира със затвърдяване на референтните връзки с определени социални групи, поява на усещане за близост, интимност с определени хора от социалното обкръжение. **При затруднено или забавено преодоляване на основното психосоциално противоречие между интимността и изолацията, настъпва дифузност в Его-идентичността и това може да доведе до непредсказуеми поведенчески аномалии.**

- Средната зрялост (до 65 години) е следващият период в развитие на Его-идентичността, в който се разширяват творческите възможности на личността. **В случай на неразрешен конфликт между продуктивност и инертност са налице абнормни характеристики на поведението като психологически и физиологически регрес и подчертан егоцентризъм.**

- Периодът над 65 години е период на последната зрялост, в който възниква противоречието между Его-интеграцията и отчаянието [4].

Ако Его-идентичността не може да „приеме“ себе си такава, каквато е, развитието на личността води до отчаяние, неудовлетворение и страх от смъртта.

Теорията на Ериксън предлага психологически аргументирана картина на възможните възрастови аномалии и е основа за изследвания, насочени към психосоциалната практика. Антиномията между различните възрастови групи, особено в динамична среда – училище, социални домове, приемно семейство и други, най-често са рефлекс от психосоциално противоречие, положено в семейството.

Възрастови периоди според теорията за психичното развитие на Анри Валон

Важен акцент в теорията на Анри Валон е *ролята на емоциите* в процеса на общуване между хората като начин за изразяване на отношение. Според него емоцията се колебае между състояние на „сливане“ и състояние на „противопоставяне“ с другите. Състоянията на сливане и противопоставяне изискват изградена Его-идентичност, т.е. да се слееш, да съпреживееш заедно с другия и в същото време да не изгубиш себе си, своята собствена идентичност. Именно в процеса на противопоставянето емоцията оформя и структурите на съзнанието, различаването на Аз-а от Другите [1].

Теорията за емоциите дава нов поглед върху доминантите на психичното развитие на личността и характеристиките на нейната социализация. Тя измества центъра на изследване, определяйки наследствените фактори и социалната среда само като условия, в които се реализира индивида. Емоцията е в същността на активното взаимодействие на личността със средата и възможността за промяна съобразно промените в обективната действителност. В този контекст Валон очертава в определена възрастова последователност етапите на развитието [1]:

- *Емоционален етап* (до 1 година) – представя специфични кодове, които дешифрират детското поведение като зависимо от майката: например, плач – при нейното отдалечаване, мимически знаци, адресирани към други субекти от обкръжението.

- *Етапът, кореспондиращ с възрастовата граница 1–3 години*, акцентира върху предметната дейност, основана на относителна самостоятелност – ходене. „Отделността“ не е разпозната от детето – то подражава на възрастните. Актът на условно разпознаване се емблематизира чрез физическото себеразпознаване на Аз-а, чрез назоваване на името. Визуализирането на физическото тяло в огледалото, употребата на мимически знаци са стъпки към своеобразно очертаване на физическата Аз-реалност.

- *Актът на персонализиране (3–7 години)* съдържа три фази и се характеризира с подчертана интензивност и комуникативни актове, базирани на овладяната реч:

- ✓ *Негативен персонализъм*, илюстриран с опозиция, реактивност, противопоставяне, което няма осъзнати мотиви – отказ от изпълнение на поставени изисквания чрез своеобразни псевдоафектни състояния, съпътствани със силен плач, крясък, невербални прояви. Негативизмът е самоцелна немотивирана проява против възрастния, която може да се прояви като инат, непокорство, своеволие, протест и конфронтиране. Други често срещани прояви са фабулациите, деспотизъм и афективно пренебрежение.

- ✓ *Позитивната фаза* се характеризира с крайна неувереност, която се вдъхновява от положителна оценка и възхита. Детето преиграва, хиперболизира, преекспонира състояния и чувства, които подчертават ранимост.

- ✓ *Втора позитивна фаза* – относителна уравновесеност на поведението и предпочитанията. Опит за избирателно подражание, наблюдателност и своеобразна любознателност; първични опити за формиране на мотиви [7].

- *7–13/14 години*: интелектуалните функции се развиват и допринасят за развитие на самосъзнанието. Собствените преживявания стават предмет на осъзнаване. Децата стават зрители на своето поведение и започват да контролират проявата на чувствата си (загубва се завинаги детската непосредственост).

- *Юношеството*: типичен е погледът „навътре“ и стремежът на Аз-а да се разграничи от Другите (а не да ги имитира, както в предишните периоди).

Всеки стадий в човешката онтогенеза съдържа значително по-високи възможности за развитие в сравнение с тези, които се реализират. Валон разглежда взаимодействието като двойка Аз и Другият (другите хора) – те се формират съвместно и се развиват като неразделна двойка сили. Отношението между Аз-а и Другите се установява посредством Другия, който всеки носи у себе си. Валон назовава този Друг с термините социус, вътрешен друг, alter. Двете понятия вътрешно се разделят така: другите стават „AlterEgo“, т.е. двойник на Аз-а, който съществува заедно с него, но невинаги се съгласява с него. Разпределението на психично съдържание между тях никога не е постоянно, изменя се в зависимост от възрастта, от индивидите и от обстоятелствата около всеки от тях. Личността може да се вижда с очите на другия и да размишлява за себе си като в огледало. Вътрешният Друг се появява в период, когато другите не съществуват, той е „призрак, който всеки носи у себе си“. Именно той и неговите собствени промени регулират отношенията с другите. Постепенно, утвърждавайки своята идентичност и цялостност, Аз-ът потиска вътрешния Друг и му предоставя второстепенна и тайна роля. Другият ще се обективира в безкрайното множество на реалните лица, така косвено Аз-ът ще съумее да се постави сред Другите [1]. Диференциацията на Аз и Другите не е разкъсване на двете понятия, а разделяне на понятия, които не могат да съществуват едно без друго [15].

В посочените стадии на възрастово развитие Валон подчертава два стадия, в които се извършват „революционни“ промени: това са кризата на третата година и тази на пубертета *с преход към юношеството*.

ОСНОВНИ ТЕХНОЛОГИИ НА СОЦИАЛНАТА РАБОТА С МЛАДЕЖИ С ОТКЛОНЕНИЯ В ЛИЧНОСТНОТО РАЗВИТИЕ И ПОВЕДЕНИЕ

Едно от условията за постигане на ефективност в дейността на социалния работник е разработване и прилагане на технологии, с помощта на които да се постигнат конкретни цели в социалната работа и необходими личностно и социално значими изменения по отношение на отделната личност или група лица. Приложението им в рамките на широк кръг социални, социално-икономически, социално-психологически, медико-социални и други дейности целят постигането на конкретен резултат с оглед на проблема на всеки клиент.

„Технологиите на социалната работа включват: ✓ съвкупност от научни знания, средства, техники, методи и организационни процедури, предназначени да оптимизират субекта на въздействие в процеса социалното субект-субектно взаимодействие; ✓ система от знания за най-добрите средства за преобразуване и регулиране на обществените отношения и процеси на човешката дейност, както и алгоритми за приложение на начини за преобразуване и регулиране на обществените процеси и отношения“ [20].

В контекста на горното дефиниране *технологията на социалната работа с младежи с проблеми в личностното развитие и поведение е целенасочена, диагностично обусловена система от методи, средства, форми и начини за въздействие, приложими от социалния работник, насочени към решаване на социални проблеми от различен произход.*

Основните видове технологии на социалната работа с младежи с проблеми в личностното развитие и поведение включват набор от диагностични, корекционни и превантивни процедури за позитивиране на социалната адаптация и постигане на личностно благополучие. По посока на тази цел могат да бъдат диференцирани следните основни **съподчинени дейности** на социалния работник:

- *Организационна дейност* – условие за реализация на целите и задачите чрез целенасочено и реално планиране на заложената дейност.

- *Диагностика на психическото и личностно развитие на младежите* – с помощта на психодиагностични методи и средства се установяват съответни индивидуални особености на личността. Целта е оценка на актуалното състояние, прогноза за по-нататъшно развитие, да се разработят препоръки въз основа на личностни и поведенчески особености в норма и абнорма. Резултатите от диагностиката са необходими за: ✓ съставяне на социално-психологически портрет на младеж с проблеми в личностното развитие; ✓ констатиране на особености в развитието му като личност; ✓ определяне на индивидуално съобразена форма и съдържание на социалната дейност; ✓ осигуряване на обратна връзка за промяна в психическото и личностно развитие на различните етапи от социалната работа.

Практическата психодиагностика предполага наличие на психологически знания у социалния работник, както и изградени навици за работа с младежи. Той е длъжен да спазва набор от правила при прилагане на психодиагностични средства/инструменти, които се основават на знания за етичните и професионални норми при психодиагностическо изследване.

- *Развиваща и корекционна работа* – активно въздействие върху процеса на развитие на личността на юношата с цел формиране или коригиране на поведенчески особености и вътрешните им предпоставки.

- *Превантивна дейност* – превенцията в социалната дейност е предназначена да съхрани, подобри и укрепи психичното здраве на деца и младежи с проблеми в личностното развитие, чрез обосновано и своевременно предприето въздействие върху личността и насочеността на психичните функции и форми на поведение. Същевременно предотвратяването на възможни негативни отклонения изисква и реализиране на съвкупност от държавни, обществени, социално-медицински и организационно-възпитателни дейности, насочени към преодоляване и неутрализиране на основните причини и условия, причиняващи различните видове социално отхвърляне [5].

Посочените дейности на социалния работник с определена възрастова група включва следните основни **функции**:

✓ *Дигностично-прогностична функция* – изходна функция, която предполага изучаването на медико-психологически, възрастови, личностни особености на деца и младежи, техните способности, интереси, отношение към учебната дейност, поведение, социален кръг, установяване на позитивни и негативни влияния върху конкретна личност.

Ако е възможно, се очертава социалният профил на семейството на субекта, взаимоотношенията му с родители и роднини, което в бъдеще ще позволи на социалния работник да прогнозира влиянието на роднини и близки върху автономността на възпитаника.

✓ *Корекционно-възпитателна функция* – насочена е към осъществяване на психолого-педагогическа корекция. Социалният работник, който представлява интересите на младежа, идентифицира факторите, които се явяват пречка за неговото развитие; картотекира социалните изследвания, които на по-късен етап ще се превърнат в основа за разработване на индивидуална програма за социално-педагогическа подкрепа в годините на пребиваване на възпитаника в социалната институция.

✓ *Правозащитна функция* – използване на комплекс от юридически мерки, насочени към защита на правата и интересите на младежите с проблеми в личностното развитие.

✓ *Фасилитивна функция* – социалният работник привлича специалисти (психолог, социален педагог, медицински работник), които могат да съдействат при разрешаване на конкретен проблем. Осъществява се посредничество между учащи, от една страна и администрация, учители, социални служби извън институцията – от друга [5].

Социалната работа с институционализирани младежи с проблеми в личностното развитие преминава през следните **етапи**:

- *Идентифициране на младежите с проблеми в личностното развитие*. Целта на този етап е да се създаде база с данни с цел извършване на посочените по-горе дейности. Информацията за тези младежи може да постъпи от родител, настойник или от различни институции (домове за сираци, рехабилитационни центрове, центрове за временно настаняване, здрави заведения).

- *Дефиниране на модела на социална работа*. Проблемно ориентираният модел на работа по конкретен случай се основава на заявен и признат проблем и има дългосрочен характер (от 4 месеца до няколко години). Допуска се кризисна интервенция с краткосрочен характер, когато е необходима бърза реакция. В тези случаи социалният работник активно оказва първа помощ, след което изпълнява посредническа функция.

- *Етап на целеполагане* – състои се в определяне на цели и задачи на социалната работа. На този етап специалистът изпълнява прогностична функция.

• *Диагностичен* – включва набор от информация, анализ на резултати и формулиране на диагноза. В диагностичния етап се привличат различни специалисти: медицински работници, социални педагози, психолози, социални работници. Заключителният консилиум на специалистите отчита резултатите от диагностиката и определя посоката на социална работа с конкретен младеж [5].

Ефективността на социалната дейност до голяма степен се определя от активното разработване на технологиите за социална работа, а умелото им практическо приложение ще реши проблемите на една немалка част младежите с нарушения в личностното развитие и поведение.

ПСИХОТЕРАПЕВТИЧНИ ПОДХОДИ И МЕТОДИ ПРИ РАБОТА С МЛАДЕЖИ С НАРУШЕНИЯ В ЛИЧНОСТНОТО РАЗВИТИЕ

Психотерапевтичният процес се реализира чрез използване на съответни психотерапевтични методи. Целта е да се подпомогне житейската ефективност на личността чрез осъществяване на промени в емоционалното състояние и поведенческите дефицити.

Целите на психотерапията при работа с деца и младежи с проблеми в личностното развитие са индивидуално очертани:

- ✓ преодоляване на тревожност в следствие на фрустрация;
- ✓ осъзнаване на личните възможности и отговорности; усвояване на начини за справяне със стреса, фрустрацията и депривацията;
- ✓ подпомагане на самоактуализацията;
- ✓ осъзнаване на личностния потенциал; ✓ позитивиране на междуличностните взаимоотношения; ✓ осъзнаване на социално значими ценности [24].

Адекватният подход в подбора на методи за работа с клиенти зависи от правилното разпознаване на сложната човешка психика. Индивидуалните обременености, както и социалните взаимодействия, създават условия за специфична интерпретация и съответна реакция на личността, която е в ситуация на постоянно вътрешно противоречие, провокирано от сблъсъка между неговия вътрешен свят и външните претенции и потребности. Спонтанните реакции, моментната импулсивност рядко могат да намерят своето рационално обяснение и оценка, както и възможност за тяхното предвиждане. Склонността да се подменят едни фактори с други е поради нагласата на човека да тушира собственото си неудовлетворение и емоционален дискомфорт. Психотерапевтичните дейности не биха били ефективни без психоаналитичното диагностициране на индивидуалните травматични белези. От друга страна, този метод изисква своето продължително и последователно осъществяване, както и ангажирано съдействие от страна на пациента. *Хуманистичната* психотерапия предлага

различна концептуална основа за изследване. Тя се фокусира върху нежеланието и неумението да се осъзнаят критичните фактори в живота, отказа да се поема отговорност за изборите. Хуманистичната психотерапия се стреми да дешифрира основните знаци на комфортното поведение, склонността към деперсонализация и потискане на собствените емоционални преживявания, индивидуалните и социални фактори, провокиращи механизми на бягство (Е.Фром). Целта е да се ориентира пациентът към неговите индивидуални особености и качество на живот, да се формира стремеж към себеуважение и целепологане. Хуманистичните терапевти стимулират нагласи за себеопознаване, за честно отношение към себе си и адекватна кореспонденция с другите. Този метод носи предимствата на необременената връзка пациент–терапевт, а също възможността за себепомощ чрез принципа на самонаблюдението и себепознанието [по: 3].

Настоящата разработка няма за цел проследяването на различните теоретични направления в психотерапията. Посоченото по-горе лаконично съпоставяне на психоанализата с хуманистичните идеи е примерно. То илюстрира необходимостта от практическа работа, чийто успешен изход зависи пряко от избора и желанието на пациента. *В матрицата на позитивните изходи стои умението за сътрудничество и доверие в терапевта, убеждението на пациента, че той притежава значимост и е обект на автентична загриженост.*

Психотерапевтични подходи и техники за промяна на личността

Психотерапевтичните интервенции се основават на индивидуални и групови методи и са насочени към осигуряване на психологическа подкрепа и насърчаване на благоприятните поведенчески промени [13]:

- *Индивидуална психотерапия.* Тя се осъществява като процес според динамичните състояния на всеки клиент и може да се основава на различни идеи и подходи в психотерапията: когнитивно-поведенческа насоченост, работа с емоциите, създаване на личен план за живот, арт-терапия, анализа и др. При индивидуалната психотерапия могат да се дискутират и проблеми, които пациентът не е готов да сподели в групата. Така се подобрява терапевтичната връзка, коригират се и интерперсоналните затруднения и слабости.

- *Рационална психотерапия.* При рационалната психотерапия промяната на личността се извършва чрез техники, стимулиращи мисловния анализ и сравнение, логическо достигане до изводи за собствени състояния и потенциал за позитивна промяна. Може да се използват приказни, философски и житейски теми, за да се анализират грешки в съжденията и интелектуалните конструкти. Така се постигат промени в ценностната система на личността, коригират се психични нагласи. Спечеленото доверие предполага бърза про-

мяна в ориентацията на логическото мислене на личността, което позитивира и емоционалните му преживявания.

- *Вербална психотерапия.* Преобладава целенасочената вербална комуникация и интеракции между терапевта и пациента. Конструктивните контакти и отношения до голяма степен зависят от „автентичното“ поведение на терапевта; емпатията и доверие в споделеното от пациента, без да се допуска критика или морализиране. Изгражда се адекватна представа за преживяванията, стремежите и желанията, като основа за самоанализ и коригиране на представата за собственото Аз. Последното е предпоставка за позитивиране на отношенията с другите хора и за създаване на по-благоприятни условия за себереализация и себеутвърждаване.

- *Поведенческа психотерапия.* В поведенческата психотерапия коригиращият ефект се постига чрез възнаграждаване на положителната промяна в посока на по-адаптивно поведение, докато тя стане стабилна, или чрез „наказание“, докато се преодолее неадаптивно поведенческо разстройство. За тази цел основен акцент в процеса се поставя върху преодоляване на резистентността на поведенческите симптоми чрез отстояване на сравнително директивната позиция на терапевта. Широко се използват техники на релаксация, на неутрализиране на страховото напрежение, за осъзнаване на нови стимули на индивида, за разширяване на поведенческия репертоар и др. Реакциите на самоутвърждаване напримет се окуражават от терапевта чрез обсъждане на здравословния ефект на свободното емоционално изразяване, докато блокирането на афекта може да доведе до патологично отклонение. Терапията се състои в угасяване на потискащите емоционалната изразеност рефлекс и заменянето им с рефлекс на откликване и поведенческа изява. Пациентите се насърчават открито да показват своите чувства, като ги придружават със съответна психомоторика – това се отнася както за положителните, така и за отрицателните емоции, тъй като и в двата случая субектът се самоутвърждава и респективно упражнява самооценката си. Например в случаите на страх се препоръчва той да бъде приет и вербализиран като обичайно чувство, вместо да бъде подложен на рестриктивен самоконтрол.

- *Когнитивно-поведенческа психотерапия.* Има се предвид, че неадаптивните схеми на стабилизиране негативни преживявания на Аз-а лежат в основата на изградения порочен кръг между възприет стимул, неговото разчитане, преживяно чувство, мисъл и поведенчески отговор, както и неговото обяснение и възприемане на последиците. Когнитивно-поведенческата оценка е базирана на прости принципи и ясно дефинирани цели. Водещата идея за конструиране на когнитивно поведенческата оценка е, че индивидуалното поведение се детерминира в резултат на въздействието на поредица от ситуации и тяхната субективна интерпретация. Субектът се нуждае от сигурност и доверие, за да разкрие важна за него ситуативна информация. В този процес не присъства рискът от цензура, а преди всичко емпатийно оказана помощ.

- *Десенсибилизираща терапия.* Това е своеобразна форма на поведенческата терапия. При нея в психотерапевтичния процес се репродуцират ситуациите и предметите, които предизвикват неприятни усещания. Тя е подходяща за хора с натрапливо или постравматично разстройство. С излагането на обектите, които предизвикват натрапливи мисли или травмиращи реакции, личността се научава как да се справя ефективно с тях.

- *Подкрепяща психотерапия.* В подкрепящия психотерапевтичен процес важно значение има наличието на терапевтична връзка на емоционална подкрепа, включително и когато терапевтът е на разположение на пациента в моменти на криза. Този вид терапия може да включва и интервенции за осигуряване на подкрепа от страна на обкръжението на пациента, както и подкрепа за самите близки. Прилагането на този вид терапия изисква силна връзка на доверие между терапевт и пациент.

- *Психодинамична психотерапия.* Тази терапия се основава на идеите на психоанализата за оздравяващия ефект на „вторичното“ осъзнаване на изтласкани на ниво несъзнавано негативни преживявания и мисли. По този начин се преодоляват вътрешни конфликти и неконструктивни мисли и преживявания, породени от негативни спомени. Психодинамичната психотерапия предлага набор от различни техники – изследване на миналото, на сблъсъка между мечти и реални събития, предлага подкрепа и анализ на мисли и чувства.

- *Групова психотерапия.* Работата протича в група, видяна като специфичен социален феномен. Груповата среда и защитеното пространство на групата благоприятства преживяванията и спонтанното реагиране на участниците [2]. Това определя изключителното ѝ значение за преобразуване на индивидуалното поведение. Успехът при използването на групата за различни цели – медицински, политически, спортни и други, зависи от познаването на структурните ѝ закономерности и от компонентното управление на груповия процес. Малката група не е експериментална конструкция, защото чрез индивидуалното съзнание на всеки участник в нея е пренесен моделът на конкретни социални взаимоотношения и емоционални връзки. Насочеността на груповия процес не е директно към симптома или нозологичната единица. Действайки като своеобразно „опитно поле“, в крайна сметка тя се опитва да трансформира поведенческия стереотип [19].

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Социалната работа, насочена към преодоляване на отклонения в личността и поведението на младежите, изисква широка психологическа, педагогическа и социално-педагогическа компетентност.

Младежката възраст е част от спиралата на закономерно надграждащите се и вграждащите се един в друг *възрастови периоди*. Следователно корекционната работа с младежите изисква разбиране на *детерминантите на развитието* и съобразеност с индивидуално проявяващата се *връзка* между биологичното, психосоциалното и личностното развитие.

Социалната работа с младежи, при които са установени отклонения в личностното развитие, включва поредица от *специфични дейности*, чиито *функции* са поетапно йерархизирани.

Същевременно се има предвид, че характеристиките на *социализиращата* се личност се изграждат чрез многопосочни влияния, включително и психотерапевтични. *Психотерапевтичният процес* дава възможност на младежите да приемат собствените си личностни аномалии и да се убедят в собствената си отговорност за тяхното преодоляване.

Социалната работа в група е важно условие за интерперсонална помощ в процеса на психично развитие, където груповият контекст се използва за постигане на групови и индивидуални цели. Груповата работа, както и социалната работа с конкретен случай, изисква прилагането на различни подходи на поведенчески обмен, интерперсонални умения, ценностно отношение към груповите взаимодействия. Целите на социалната работа с група са диференцирани и, същевременно, взаимно свързани: развитие на цялата група и отделни нейни членове; постигане на взаимопомощ и подкрепа сред членовете на групата; използване на груповия процес за живота на групата; развитие на автономност в групата; преодоляване на стреса и кризите в индивидуалното развитие.

ЛИТЕРАТУРА

1. Валон, А. Психологическата еволюция на детето. С., 1941.
2. Гриншпун, И. Проблемы психологии личности в творчестве Дж.Л. Морено. 2003.
3. Енциклопедия Психология. Ред. Дж. Корсини. С., 1998.
4. Ериксън, Е., Идентичност – младост и криза. С., 1996.
5. Карагъзов, И. Въведение в специалната педагогика. С., 1998.
6. Карагъзов, И. Проблеми на специалната педагогика. С., 2000.
7. Лисина, М., И. Димитров. Общуване и самопознание. От раждането до седмата година. С., 1982.

8. Маджаров, Г. Индивидуално развитие на психиката. Онтогенезис. В. Т., 2001.
9. Минчев, Б. Проблеми на общата психология. С, 1998.
10. Мирчева, К. Нетрадиционни педагогически подходи. Психологически школи и направления. Ст3, 2012.
11. Николов, П. Психология. С., 2007.
12. Перли, Л., Дж. Оливер, Теории за личността. М., 2000.
13. Патерсон, С., Э. Уоткинс. Теории психотерапии. П., 2003.
14. Силгиджиян, Х. Времева перспектива и модели на личностна промяна в жизнения път на човека. С., 1992.
15. Силгиджиян, Х. Личността на юношата. С., 1978.
16. Силгиджиян, Х., Ш. Бюлер. Хуманистична традиция в изследването на жизнения път на личността. – ГСУ, *Книга Психология*, Том 100.
17. Шишков А., Н. Витанова. Психопатологични и психологични проблеми на абнормното поведение. С, 2004.
18. Baltes, P. B., Staudinger, U. M., Lindenberber, U. Lifespan psychology: Theory and application to intellectual functioning. – *Annual Review of Psychology*, 50, 1999.
19. Battegay, R., Reinforcement and Containment in Therapeutic Groups. New York , 2001.
20. Brandon, D. Zen in the Art of Helping. London, 1987.
21. Buhler Ch. And F. Massarik. The course of human life: A study of goals in the humanistic perspective, New York, 1968.
22. Dyer, J. R. Cognitive development. In N. Salkind (Ed.), *Child Development*. New York, 2002.
23. Evans, F. Barton Harry Stack Sullivan: Interpersonal Theory and Psychotherapy. New York, 1996.
24. Pescitelli, D. An Analysis of Carl Rogers' Theory of Personality. New York, 1996.

Постъпила март 2013 г.